

Agenda voor de toekomst

Trendverkenning Economie Trendbureau Overijssel, 2009

Hoe kwetsbaar is de economie van Overijssel? En waar liggen kansen? Zijn het de grote bedrijven die de economie in stand houden? Of zijn het juist de netwerken van midden- en kleinbedrijven die ons van werkgelegenheid en inkomen voorzien? Wat is de rol van de overheid in de economie als werkgever, opdrachtgever; denkend aan onderwijs en zorg? Het trendbureau Overijssel is in maart 2009 van start gegaan met de trendverkenning economie. In deze verkenning zoeken we naar beelden van de economische structuur in Overijssel anno 2030 en worden kansen en bedreigingen in kaart gebracht. De volgende punten geven kort samengevat weer wat de belangrijkste lessen zijn uit de trendverkenning Economie. Zij vormen bij wijze van spreken een agenda van de toekomst. Dit zijn de onderwerpen die er toe doen wanneer we nadenken over de toekomst van de Overijsselse economie.

1. De effecten van de crisis: diversiteit van regio

Het komende decennium zal de crisis nog nadreunen; zeker wat betreft de overheidsfinanciën. Hoewel Overijssel bekend staat als 'het gemiddelde van Nederland' geldt dat zeker niet voor de afzonderlijke regio's Twente, Salland, Noordwest Overijssel, Deventer-Stedendriehoek en Zwolle-Kampen. De regio's hebben allemaal een eigen economische structuur en eigen netwerken. Ze zijn dus op verschillende manier kwetsbaar voor economische crises, demografische veranderingen, etc. Deze heterogeniteit is tevens de kracht van de regio als geheel.

2. De effecten van de crisis: robuuste netwerken

De Overijsselse economie is niet gecentreerd rond slechts een paar belangrijke bedrijven. Het is eerder een netwerk van kleinere bedrijven. Het is een kracht van de regio dat niet de gehele economie instort als het in één sector slecht gaat. Verder zijn de meeste bedrijven MKB bedrijven (99%). Een focus op grote multinationals als dragers voor de Overijsselse economie zou dus onterecht zijn. Het zijn de MKB bedrijven die zorgen voor vitaliteit in de regio. Een fors aantal MKB bedrijven uit de regio zijn zelfs belangrijke spelers in niches op de wereldmarkt. Het zou voor overheden nuttig kunnen zijn het beeld daarvan te completeren. Ook de onderlinge netwerken tussen de economische spelers in iedere regio is ook een kracht van Overijssel. Netwerken worden steeds belangrijker, maar kunnen ook remmend zijn. De uitdaging is te zorgen dat de netwerken open zijn, we blijven leren en vernieuwing, in aanpak, productie en samenwerking mogelijk blijft.

3. De effecten van de crisis: de zwaktes

Er zijn regio's waarin kwetsbare clusters bedrijven zijn. Daar zal de crisis hard aankomen. Men denke aan de bouwsector in Twente. Daarnaast is de overheid een belangrijke werkgever. Publieke instellingen (onderwijs, zorg en sociale werkplaatsen) zijn de belangrijkste grote werkgevers in Overijssel. Het effect van overheidsbezuinigingen voor de komende 10 jaar, als gevolg van de financiële crisis, op de bestedingen in onderwijs, zorg en sociale voorzieningen zal groot zijn. Dat geldt voor zowel de directe werkgelegenheid als voor bedrijven die toeleveren aan deze sectoren. Bij de top twintig van grootste ondernemingen van de provincie staan 15 overheidsgerelateerde bedrijven, waaronder ziekenhuizen en sociale werkplaatsen. Op het moment dat de rijksoverheid ongeveer 15% van zijn budget zal gaan bezuinigen, gaat dat op allerlei niveaus merkbaar zijn.

4. De opkomst van de nieuwe economieën

De BRIC-landen zijn in opkomst en worden de nieuwe economische grootmachten. Niet langer investeren wij in Azië, maar China en India investeren ook in Nederland. Het is goed mogelijk dat productie terugkomt naar het westen. Welke positie vervullen wij straks op de wereldmarkt? Worden we productieland of kennisland? Is ons onderwijs goed genoeg om tegen de brain-surge uit het oosten op te kunnen? En is onze leefomgeving aantrekkelijk genoeg om als vestigingsplaats in aanmerking te komen? Als veel Overijsselse bedrijven in buitenlandse handen zijn, maken deze bedrijven dan nog deel uit van onze lokale netwerken of zijn we extra gevoelig voor conjuncturele veranderingen? De USA is nu, met de lage dollar, al een goedkope-eiland. Maken stijgende inkomsten in China en India ons binnenkort ook goedkope productielocaties voor die landen? Behalve dat het verschuiven van de economische en politieke macht gevolgen heeft voor onze concurrentiepositie, zijn er ook al effecten merkbaar van de stijgende consumptie van miljarden mensen in de BRIC-landen. Enerzijds betekent dit dat grondstoffen schaars worden, en de energieprijzen stijgt. Aan de andere kant biedt dit ook economische kansen: welke producten maakt Overijssel straks voor de nieuwe markten? Zijn het onze innovatieve clusters of is het de innovatie van de bestaande bedrijven en productieprocessen, ook in de landbouw, die zorgen dat we op deze kansen kunnen inspelen?

5. Duurzaamheid & milieu

Door klimaatverandering, grondstoffenschaarste en de oorzaak van de economische crisis worden er steeds meer vraagtekens gezet bij de basiswaarden van de economische ontwikkeling van de afgelopen jaren. Hebben duurzaamheid, maatschappelijk verantwoord ondernemen, stakeholders waarde, ecologische voetafdrukken en veganisten de toekomst? Gaan we besluiten van overheden en bedrijven afmeten aan de gevolgen voor het milieu en de direct betrokkenen (werknemers, omwonenden, leveranciers, etc.) of blijft de focus gericht op alleen de aandeelhouder? De toenemende consumptie in de BRIC-landen legt extra druk op de reeds schaarse grondstoffen en het overbelaste milieu. Dit zou kunnen leiden tot de beslissing om versneld over te stappen naar bestaande nieuwe technologieën met een beter milieu rendement om hetzelfde te kunnen blijven produceren en transporteren als nu. Kiezen voor deze nieuwe technologieën betekent echter ook kiezen voor versnelde afschrijving van de bestaande goederen, waardoor we mogelijk een kapitaal verliezen qua omvang gelijk aan de bankcrisis. Anderzijds is er de optie strenger te reguleren en te belasten op vervuiling. Beperking van CO₂-rechten maakt dat we niet meer alle goederen over de wereld kunnen verslepen. Dit betekent meer lokale productie en zelfvoorziening en de noodzaak om anders te denken over ambacht, landbouw, afval en energie. Hergebruik, opwekking van lokale energie en lokale bestemming van goederen wordt dan de norm.

Deze laatste optie sluit sterk aan bij de omslagverandering in denken die lijkt op te treden na de teleurstelling in het financiële systeem: denken in termen van materiële en financiële winst lijkt achterhaald. Kwaliteit, toegevoegde maatschappelijke waarde en minimale belasting van het milieu en grondstoffen worden de nieuwe waarden.

Welke kansen liggen er voor de duurzame economie in Overijssel? Wat kunnen we nu reeds doen om onze footprint substantieel te verkleinen en onze economie daardoor een voorsprong te geven?

6. Demografie

Het feit dat de beroepsbevolking krimpt en vergrijzing optreedt, legt druk op budgetten voor zorg en gezondheid. Hoewel er ook kansen liggen door meer banen in de zorg en mogelijke bestedingen van gepensioneerden die tot 2035 met circa 100.000 (67 jaar en ouder) toenemen. Zorg bevat immers ook veel private bestedingen naast publieke bestedingen. Wellicht ligt hier ook een kans in de recreatieve sector; de directe bijdrage van deze sector in de economie is beperkt, maar indirecte effecten in versterking van bekendheid regio en woonklimaat kunnen belangrijk zijn. Wat zijn de gevolgen van de verwachte krimp van de beroepsbevolking (tot 67 jaar) met circa 55.000 mensen (= 5%) tot 2035? Nu al zijn sommige kennisintensieve bedrijven aangewezen op Oost-Europese landen om aan personeel te komen. Worden we afhankelijk van arbeidsmigranten of gaan robots de gaten vullen? Hoe zorgen we ervoor dat opleiding en kennis op peil blijven als mensen langer moeten werken? Wat zijn de gevolgen voor de regio als we meer zelfvoorzienend worden?

7. Innovatie en onderwijs

Innovatie vindt overal plaats en is randvoorwaarde voor alle bedrijven om te overleven, dus ook bij MKB bedrijven en ook op het platteland. Gezien het belang van het MKB in Overijssel, en de hierboven genoemde veranderingen, zal het innovatieve vermogen van het MKB een belangrijke kwestie in de toekomst zijn. Voor een succesvolle profilering als kennisintensieve economie (of een economie die gebruik maakt van de nieuwste kennis en inzichten) is een snelle vertaalslag van academische wetenschap naar toepassingen in het bedrijfsleven vereist. HBO en MBO zijn hierbij onmisbaar in nauwe samenwerking met het bedrijfsleven. Behalve technische innovatie zorgt ook sociale innovatie voor een verschuiving in de economie. Bedrijven moeten open lerende netwerken vormen waar kennis en ervaring snel gedeeld wordt om samen (in wisselende samenstelling) de markt te bewerken; denk aan de technostarters in Twente, maar ook samenwerking van productiebedrijven.

8. De illusie van de Randstad

De Randstad breidt uit. De vraag is in welke richting. De beleidsaandacht is erg gericht op Almere, maar in economisch opzicht vindt de meeste dynamiek in een veel diffuser gebied rond de Randstad plaats, een een 'banaan' die loopt van Zwolle/Kampen, via de Stedendriehoek en WERV naar de Brabantse stedenrij. De vraag is hoe we hier op nationaal niveau mee omgaan, maar niet minder relevant is de vraag hoe we als Oost Nederland ons willen opstellen tegenover deze ontwikkeling. Willen we ons primair blijven richten op de Randstad (en accepteren we een tweedeling van Overijssel die zich aftekent tussen West en Oost), of denken we meer in lijnen die ook naar Duitsland wijzen? Zijn we een economisch afhankelijke regio van de Randstad of kunnen we een eigen positie opbouwen tussen Randstad en Ruhrgebied. Op welke schaal willen we denken: die van de provincie, het landsdeel, of over de grenzen? Deze vraag wordt des te pregnanter omdat de Randstad internationaal als vestigingslocatie aan belang verliest, mainports in relatieve positie verslechteren en ook de financiële sector fors aan internationaal netwerk heeft verloren. Zijn er alternatieven voor de Randstad?

9. Het Nieuwe Werken

Vaste patronen van locatie (bedrijventerrein) en dienstverband vervagen in hoog tempo. Nu reeds zijn woonwijken het grootste bedrijventerrein in veel gemeenten. Met de explosie aan ZZP-ers, met wisselende samenwerkingspatronen binnen netwerken, zal deze trend zich verder voortzetten. Mensen werken ook niet langer in één organisatie maar vormen telkens gelegenheidsconsortia voor de klus die gedaan moet worden. Welke gevolgen heeft dit voor de inrichting van de ruimte en voor organisatiestructuren? Hoe kunnen we flexibiliteit in het werken (locatie, netwerk en sociaal) accommoderen. Wat is nodig om te zorgen dat ook ZZP-ers up to date blijven (en niet na 5 jaar verouderd zijn)? Hoe wordt Overijssel dé ideale locatie voor vestiging en samenwerking van ZZP- netwerken?

Deze rode draden worden onderbouwd in het document Feiten, Mythen en Onzekerheden alsmede de bespreking van de toekomstscenario's van de trendverkenning Economie met betrokkenen in de regio's.

Bijlage:
Regionale economische schetsen
Trendverkenning Economie
Trendbureau Overijssel, 2009

Regio Stedendriehoek

De structuur van de economie in de Stedendriehoek komt in grote lijnen overeen met het landelijk gemiddelde. Er is geen echt dominante sector; de zorgsector is de grootste werkgever gevolgd door financiële diensten, de industrie en detailhandel. Opvallend is dat de maakindustrie een beduidend kleiner aandeel heeft dan in de andere regio's in de provincie; hetzelfde geldt voor de landbouw.

De arbeidsmarkt van de regio is regionaal. In Deventer en Apeldoorn is er veel pendel vanuit de directe regio naar de stad. De prestaties van de economie in de Stedendriehoek zijn goed, en komen overeen met de groei van andere regio's in de ring rond de Randstad. De kennisinstellingen en onderwijsinstututen zijn goed vertegenwoordigd tot op HBO niveau. Daarnaast kent vooral Deventer een sterke en innovatieve adviessector die landelijk en internationaal actief is. Dit laatste geldt voor veel van de bedrijven.

De regio kent een goed bestuurlijk netwerk dat de regio effectief kan positioneren. Demografisch kent de regio dezelfde problemen rondom vergrijzing als elders, maar ook het aantrekken en vasthouden van hoogopgeleide jongeren is een probleem.

De Stedendriehoek in de scenario's van Trendbureau Overijssel

Enkele onderwerpen/thema's spelen in alle scenario's een rol:

- Hoe gaan we om met de **veranderingen in de kenniseconomie** in deze regio: moeten we zwaar inzetten in opleidingen voor schoolverlaters en werkenden?
- Hoe kunnen we onze **kennisinstellingen** optimaal inzetten en benutten voor versterking van de lokale kenniseconomie? Bedenk dat het grootste deel van de mensen werkt in kleine bedrijven: hoe maken we de match?
- Kennis wordt fluïde en kenniswerkers meer en meer plaats ongebonden; wat moeten we doen in termen van **woon en leefklimaat** om mensen te binden en vast te houden?
- **Zorg en overheidsgedreven activiteiten** nemen sterk toe (zorg is een belangrijke werkgever). Hoe kunnen we hierop voortbouwen? Bijvoorbeeld met ontwikkeling van wellness en versterking van andere activiteiten.
- Op welke schaal moeten we samenwerken: is **opschaling** van regio naar niveau Oost-Nederland gewenst om concurrerend te zijn en voldoende eigen basis te hebben?

Kansen en bedreigingen uit de scenario's

Onderstaande citaten komen uit de gesprekken en workshops met vertegenwoordigers uit de regio:

Opmerkingen bij scenario Global Niches:

“Wat is nou eigenlijk het onderscheidende vermogen van Overijssel, bijvoorbeeld ten opzichte van Gelderland? Het is veel logischer dat we praten over Overijssel-Gelderland, of Landsdeel Oost. Vooral als je regionaal energie en voedsel gaat leveren”

“Je wilt je waarschijnlijk wel profileren, naar Den Haag of Brussel toe bijvoorbeeld. Misschien onderscheid je je juist ten opzichte van Noord-Nederland of Zuid-Nederland. Wat onderscheidend is aan Oost-Nederland is het woonklimaat en het landschap, die zijn belangrijk voor het behouden van economische activiteiten”

“Het scenario is erg groots en meeslepen en er is weinig ruimte voor de individuele mens. Maar onze economie in dit scenario zal draaien om de hoogopgeleiden en wonen, zorg en recreatie”

Opmerkingen bij scenario Made in Overijssel:

“In dit scenario ontstaat er een enorme stroom aan opleidingen vanuit Deventer. Bijvoorbeeld in de technische hoek. We moeten nu Polen invliegen om te metselen, als de lonen straks stijgen in Oost-Europa kan dat niet meer. Een idee is het ‘Gildecollege’, waar ambachtsmensen worden opgeleid, gespecialiseerd in de monumentale panden die in Deventer staan.”

“Misschien wordt IT wel de nieuwe loodgieter: iedereen doet het zelf.”

“In het KAN-gebied hebben de hogescholen elkaar al goed gevonden. Hier hebben Windesheim en Saxion geen binding maar polarisatie. Verder vervagen grenzen tussen scholen en bedrijven: bedrijven leiden zelf op en studenten starten bedrijven tijdens hun studietijd”

Opmerkingen bij scenario Overijssel Self Supporting

“Wat ga je regionaal ontwikkelen in dit scenario: Onderhoud? Drinkwater?”

“Het is goed denkbaar dat we wel een stap terug moeten doen, door het beslag dat wij en anderen leggen op welvaart en wereldvoorraden.”

“Zijn we zelfvoorzienend, zelfverzorgend of zelfsturend? Of gaat het meer om een kleinere economie, bijvoorbeeld zoals het Hof van Twello en Transition Towns?”

Opmerkingen bij scenario Overijssel in Buitenlandse Handen:

“Welke bedrijven zijn eigenlijk aantrekkelijk voor Aziatische investeerders? MKB? Boerderijen? Hoe groot is de kans dat we 'verkocht' worden?”

“We zien nu wel veel saamhorigheid tussen bedrijven, ondanks de crisis. Een familiebedrijf zou ook eigen geld investeren om een bedrijf te redden. Een multinational niet”

“Er zijn veel spanningen: niet rendabele taken komen bij de overheid te liggen, business wordt verhandeld en is kwetsbaar.”

Sectorstructuur Stedendriehoek cijfers zijn %	Vestigingen			Groei	Nederland	Werkgelegenheid			Groei	Nederland
	1998	2003	2008	1998-2008	2008	1998	2003	2008	1998-2008	2008
Landbouw	14	11	9	-21	8	4	4	3	-5	3
Industrie	6	6	5	7	5	18	15	14	-10	12
Bouw	6	7	8	82	11	6	6	6	11	6
Transport	3	3	2	22	3	4	4	4	-2	6
Handel	27	25	23	13	23					
Groothandel						6	6	6	18	7
Detailhandel						11	11	11	13	11
Horeca	5	5	5	9	5	4	4	4	15	4
Financiële diensten	2	2	2	-3	2	4	3	4	13	3
Zakelijke diensten	18	22	26	83	24	12	12	14	29	15
Openbaar bestuur	1	1	0	-30	0	8	8	8	18	6
Onderwijs	3	3	3	26	3	5	5	5	26	6
Zorg	6	6	7	54	6	15	17	18	40	15
Overige diensten	8	9	10	57	10	4	4	3	30	5
Totaal	100	100	100	31	100	101	100	100	16	100

Bron: Provincie Overijssel, 2009

Regio Twente

De Twentse economie heeft een eigen karakteristiek. De band met de Randstad is losser dan van andere delen van Overijssel. De economie loopt enigszins achter in vergelijking met de rest van Overijssel door hogere werkloosheid, lagere inkomens en minder groei van de werkgelegenheid.

In vergelijking met het landelijke beeld zien we een relatief groot aandeel van de maakindustrie. Die zorgt samen met de zorg voor de meeste werkgelegenheid; gevolgd door zakelijke dienstverlening en detailhandel. Binnen de maakindustrie zijn verschillende sectoren goed vertegenwoordigd, met het grootste aandeel voor machines & apparaten en hout, kurk & meubels.

De regio Twente is voor ongeveer 50% lokaal gericht, de overige leveringen zijn naar andere regio's in Europa, waaronder Duitsland en Brabant.¹ Het Twentse 'noaberschap' lijkt ook voor bedrijven te gelden: in moeilijke tijden vangt men elkaars personeel op om arbeidstijdverkorting in te vullen. De sfeer onder ondernemers lijkt te zijn 'dat men het wel samen red en geen overheidinterventie nodig heeft'. Vooral de werkgelegenheid in de kennisintensieve maakindustrie is groot in Twente, al loopt de werkgelegenheid (landelijk) hierin wel terug.

Twente kent een sterke kennisinfrastructuur door de aanwezigheid van de UT, Saxion en ROC's. Dit geeft een goede basis voor innovatie die zichtbaar wordt in de concrete spinn off's van de kennisinstellingen op diverse sleutelgebieden. De innovatieve bedrijven blijven in meerderheid beperkt in omvang, maar door samenwerking slaagt men erin ook grotere markten te bedienen. De regio Twente kent een aantal grote en kleine bedrijven die bekend staan als innovatief en belangrijke, internationale spelers in hun markt, zoals Ten Cate, Panalytical en Norit.

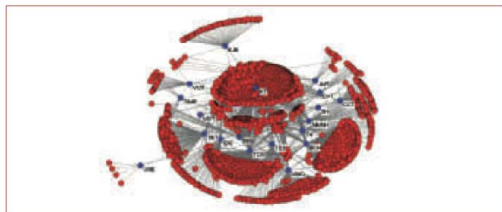
De demografische ontwikkeling baart zorgen; deels door de vergrijzing als algemene trend waardoor meer mensen nodig zijn voor de zorg en de werkzame bevolking terugloopt, maar specifiek ook bij het vasthouden/aantrekken van hoogopgeleiden. Nu al moeten veel hoger opgeleiden en vakspecialisten voor de maakindustrie in Oost-Europa worden geworven.

¹ Blijkt uit een interview met de KvK Twente in maart 2009

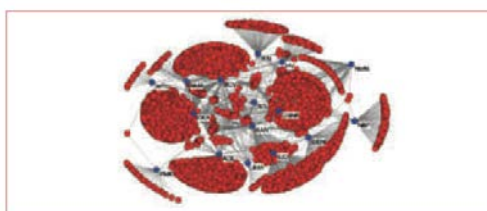
Wat verder opvalt aan de regio Twente is de hoge netwerkdichtheid in de regio. Dat blijkt uit de Twente Index van 2007:

Figuur 1.5: Regionale netwerken in Twente en Arnhem Nijmegen in 2007

Figuur 2. Algemene regionale netwerk van Twente

Figuur 3. Algemene regionale netwerk van Arnhem-Nijmegen

Bron: Twente Index 2007, Regio Twente²

De netwerkdichtheid in Twente is vergeleken met de regio Arnhem-Nijmegen die vergelijkbaar is met de regio Twente qua aantal inwoners, bedrijfsvestigingen en participatiegraad. In de figuren zijn de blauwe stippen de netwerken en de rode stippen de bedrijven daaromheen. Uit de bevindingen van de TwenteIndex blijkt dat in Twente meer bedrijven zijn die van meer dan een netwerk lid zijn. En Twentse bedrijven hebben daardoor toegang tot meer contacten dan in Arnhem-Nijmegen.

Deze conclusie kan zowel positief als negatief te beoordelen zijn:

“Een belangrijke vraag blijft wat het effect van de netwerken is op de prestaties van bedrijven. Deze vraag is moeilijk te beantwoorden. Enerzijds worden positieve effecten toegeschreven aan lokale netwerken. Anderzijds wijzen verschillende onderzoekers op het risico van geslotenheid van netwerken. Zij benadrukken dat juist voor kennisintensieve bedrijven contacten buiten de regio van groot belang zijn. Hier biedt dit onderzoek echter geen uitsluitel over.”

Bron: TwenteIndex 2007

De regio Twente in de scenario's van Trendbureau Overijssel

Enkele onderwerpen/thema's spelen in alle scenario's een rol:

² [http://www.twente-index.nl/lotusroot2/3000/cmstwenteindex2009.nsf/\(html\)/index.htm](http://www.twente-index.nl/lotusroot2/3000/cmstwenteindex2009.nsf/(html)/index.htm)

- De **maakindustrie** blijft een belangrijke sector in de regionale economie, ondanks de groei van de dienstensector. Dit betekent dat de concurrentiekracht ten opzichte van opkomende landen belangrijk zal blijven.
- **Demografische ontwikkeling**: hoe houden we goede mensen vast en hoe zorgen we voor voldoende werknemers in de toekomst?
- Specialisatie in nieuwe technieken en materialen, evenals het onderhoud daarvan: daar is op dit moment een **voorsprong die uitgebouwd kan worden**: gericht aanpassen van het onderwijsaanbod aan de vraag en een sterkere samenwerking tussen onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven zijn vereist.
- ‘Disruptive innovations’ zijn nodig: durf **ingrijpende wijzigingen** in infrastructuur, in productiesystemen door te voeren en keuzes te maken in welke activiteiten wel en niet te ontwikkelen. We worden momenteel te veel geremd door onze bestaande infrastructuren en werkwijzen.
- Er is behoefte aan nieuwe **open netwerkstructuren**. Zijn we als regio wel aantrekkelijk voor internationale bedrijven?

Kansen en bedreigingen uit de scenario's

Onderstaande citaten komen uit de gesprekken en workshops met vertegenwoordigers uit de regio:

Opmerkingen bij scenario Global Niches:

“In dit scenario liggen er kansen voor internationale profilering en samenwerking van innovatieve maakindustrie Twente met nadruk op design & innovation.”

“Zeventig procent van de afgestudeerden aan de UT verlaat de regio Twente binnen drie maanden na het afstuderen. Dit scenario zou je kunnen realiseren als de regio jongeren weet te binden.”

“De enige kans om mee te blijven spelen is door te innoveren. En daarvoor moet je keuzes maken. Je moet kiezen waarin je excelleert, maar in Nederland gebeurt dat niet. Wel door ondernemers, maar niet door de overheid.”

“China, Brazilië en India zijn groot genoeg om de rest van de wereld buiten spel te zetten. Blijf je dan nog een nichespeler? In China zijn nu al 50 bedrijven die kopiëren wat mijn onderneming doet. Nu lopen ze nog achter, maar hoe lang duurt het nog voor ze ons inhalen? Zij hebben zoveel wetenschappers, hoe zorg je dat je mee blijft spelen?”

Opmerkingen bij scenario Made in Overijssel:

“De kans ligt in verbetering en vernieuwing van de productie zelf: ontwikkeling van kennis over optimaal hergebruik van grondstoffen, bijvoorbeeld de kennis van Norrit over watertoepassingen.”

“Nieuwe materialen en technieken betekent ook nieuwe soorten onderhoud. Daar zijn we goed in.”

“We zijn met te weinig mensen en kunnen niet alles zelf produceren. Of wordt alles dan voluit geautomatiseerd?”

“Hier ontstaan netwerken gericht op optimalisatie productieprocessen. “

“Het woon- en leefklimaat zal heel anders worden, en er zal nieuwe technologie nodig zijn. Denk bijvoorbeeld aan water: er is nu al een watercrisis wereldwijd, Slechts 3% van ons water hoeft drinkwater te zijn en wij verbruiken 100% drinkwater.”

“Misschien moeten we alleen nog bouwen voor een tijdsbestek van maximaal 20 jaar.”

Opmerkingen bij scenario Overijssel Self Supporting

“Maak gebruik van de eigen sterkte in de volksaard en in het karakter van de regio.”

“Er ligt een groot belang voor de landbouwsector in zowel voedselproductie als lokale energie opwekking”

“Ontwikkel kleine infrastructuur en netwerken die minder kwetsbaar zijn, en concentreer je op samenwerking met Duitsland in plaats van Den Haag”

“Dit is een deprimerend scenario: het gaat over de ondergang van Twente en dat we leeglopen.”

Opmerkingen bij scenario Overijssel in Buitenlandse Handen:

“Er dreigt een gevaar voor vermindering van de goede banden tussen bedrijven en maatschappij.”

“Dit scenario stimuleert eigen initiatief om business over te nemen of op te zetten.”

“Er is een probleem om voldoende investeringen voor vernieuwing in de regio te krijgen.”

“We zijn nu al in buitenlandse handen: Grolsch in handen van Zuid-Afrika. Vredesteijn in Indiase handen.”

“Nederland volgt nu nog de VS. Kijk bijvoorbeeld naar de oppervlakkigheid en de verdomming die hier ontstaat. Dat is duidelijk een invloed van de VS. Inbeeldingsvermogen ligt aan de basis van innovatie. We moeten onze culturele geschiedenis en voorsprong uitbaten”.

Sectorstructuur Twente cijfers zijn %	Vestigingen			Nederland	Werkgelegenheid			Nederland
	1998	2003	2008	2008	1998	2003	2008	2008
Landbouw	22	17	14	8	6	5	4	3
Industrie	7	7	6	5	22	19	17	12
Bouw	6	8	11	11	9	8	9	6
Transport	2	2	2	3	5	4	5	6
Handel	29	29	29	23				
Groothandel					5	6	7	7
Detailhandel					13	13	13	11
Horeca	5	5	4	5	4	4	4	4
Financiële diensten	2	2	2	2	2	2	2	3
Zakelijke diensten	12	15	18	24	8	10	11	15
Openbaar bestuur	0	0	0	0	4	5	5	6
Onderwijs	3	3	2	3	7	7	7	6
Zorg	5	5	5	6	12	14	14	15
Overige diensten	6	7	7	10	3	3	3	5
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Provincie Overijssel, 2009

Regio Zwolle-Kampen

De economie in de regio Zwolle/Kampen is de afgelopen jaren sterk ontwikkeld, met goede cijfers voor prestaties, economische kracht en groei. Zwolle-Kampen is in economisch opzicht een snelgroeiende regio: de werkgelegenheid in Zwolle-Kampen nam in 2008 bijna twee maal zoveel toe als gemiddeld in Nederland (Rabobank). De samenstelling van de economie komt in grote lijnen overeen met het landelijke gemiddelde.

Zorg is de belangrijkste werkgever, gevolgd door zakelijke dienstverlening, detailhandel en industrie. Het belang van de industrie is de laatste jaren aan het afnemen. De publieke sector als geheel is veruit de grootste werkgever (zorg, onderwijs en openbaar bestuur zijn samen goed voor 36% van de werkgelegenheid). Daarbij komt dat deze sectoren ook nog als grote opdrachtgevers voor private bedrijven in regio gelden. Dit maakt het belang van deze sectoren alleen maar groter.

Zwolle/Kampen maakt goed gebruik van de ligging als toegangspoort naar Noord/Oost Nederland voor bedrijven uit de Randstad die in dat deel van het land hun diensten willen leveren. Daarmee voelt de regio ook duidelijk de uitstraling van de Randstad; dit zal in de toekomst nog versterkt worden met de aanleg van de Hanzelijn.

Het kenniscluster is goed vertegenwoordigd tot op HBO-niveau. De regio kent een redelijke netwerkdichtheid waarbij bedrijven, overheden en kennisinstellingen elkaar weten te vinden en samenwerken. De aanwezigheid van vele MKB-bedrijven biedt een uitdaging om ook deze categorie bedrijven in de netwerken te betrekken.

Demografische vraagstukken wijken in deze regio niet af van de ontwikkelingen in de andere regio's van Overijssel.

De regio Zwolle-Kampen in de scenario's van Trendbureau Overijssel

Enkele onderwerpen/thema's spelen in alle scenario's een rol:

- **Zorg is een grote sector**, niet alleen direct maar ook door aanbesteding van (o.a. onderhouds- en bouwwerkzaamheden) aan andere sectoren. Hoe zorgen dat we dit ook vasthouden en versterken in tijden van bezuiniging?
- Hoe haken we aan bij de plannen die de **Randstad** maakt? De invloed op economie regio is duidelijk aanwezig.
- Er ligt een **capaciteitsvraag** rond de ontwikkeling van de beroepsbevolking in aantal. Maar ook is er een roep om meer universitair en hoger opgeleiden in de regio. Deze zijn vereist voor de verdere ontwikkeling van de diensteneconomie.
- Hoe spelen we in op **niches** als bijvoorbeeld game industrie die aangejaagd worden door creatieve sector en opleidingen in die richting?
- Hoe gaan we om met **duurzaamheidsaspecten** en nieuw evenwicht tussen criteria voor afwegingen in investeringen in de regionale economie? Geeft dit een andere rol voor regionale en sterk regiogebonden ondernemers en ondernemingen?
- Hoe kunnen we inspelen op de sterkte van de **vele familiebedrijven** in de regio (geldt voor geheel Overijssel)?
- De **transport- en logistieksector** is relatief groot. Wat is nodig om deze positie te kunnen versterken?

Kansen en bedreigingen uit de scenario's

Onderstaande citaten komen uit de gesprekken en workshops met vertegenwoordigers uit de regio:

Opmerkingen bij scenario Global Niches:

“Bereikbaarheid en infrastructuur worden cruciaal in dit scenario.”

“Hebben we voldoende internationale netwerken om van dit scenario te profiteren?”

“Hoe cruciaal wordt het ontbreken van wetenschappelijk onderwijs, wat betreft de aanwezigheid van een arbeidspool van academisch opgeleiden?”

Opmerkingen bij scenario Made in Overijssel:

“Veel branches hebben een eigen opleidingsinstituut, eigenlijk zou je als overheid moeten nastreven dat onderwijsinstellingen zelf weer mensen gaan afleveren.”

“In Denemarken en Noorwegen loopt de overheid voorop en volgt het bedrijfsleven. In Nederland gaat het andersom.”

“Onderwijs is de sleutel tot succes.”

Opmerkingen bij scenario Overijssel Self Supporting

“Komt de ruileconomie in opkomst?”

“Wat kunnen regionale ondernemers voor elkaar betekenen? Kunnen ze gezamenlijk de strijd tegen de supermarkt aan? Kun je af van het huidige distributiemodel?”

“Krijgt nieuw ondernemerschap ook de ruimte in het bestemmingsplan? Er zijn wel voorbeelden van innovatieve initiatieven, maar die zijn veelal gestrand op regelgeving.”

“Jonge mensen trekken weg, komen ze ook weer terug? Wat is er om naar terug te komen?”

Opmerkingen bij scenario Overijssel in Buitenlandse Handen:

“Er komen veel ketens en multinationals zich vestigen in het centrum van de steden, er gaat een stukje leefbaarheid weg. Er zijn geen kerstlichtjes meer op straat in het centrum.”

“Worden wij het nieuwe lage-lonenland? Komen bedrijven hier produceren en zijn ze na tien jaar weer weg?”

Opmerkingen na het bespreken van alle scenario's:

“Momenteel wordt er nog erg veel waarde gehecht aan economische groei en aan monetaire groei. De huidige crisis heeft veel effect op onze samenleving, wie zegt dat die waarden over tien jaar nog steeds belangrijk zijn? Misschien gaat het dan meer om duurzaamheid en om een kwaliteit van leven.”

“Als de zorgsector zo belangrijk is voor de regio, wat betekent dat als er minder middelen beschikbaar zijn?”

“Als regio hebben we relatief veel jonge mensen, gaan die als de bevolkingskrimp optreedt hier weg, of komen er juist meer bij?”

Sectorstructuur Zwolle-Kampen cijfers zijn %	Vestigingen			Nederland	Werkgelegenheid			Nederland
	1998	2003	2008	2008	1998	2003	2008	2008
Landbouw	13	10	8	8	3	3	3	3
Industrie	6	6	5	5	15	12	11	12
Bouw	6	8	10	11	7	5	5	6
Transport	4	4	3	3	8	9	8	6
Handel	30	28	28	23				
Groothandel					5	5	5	7
Detailhandel					12	12	11	11
Horeca	5	5	4	5	3	3	3	4
Financiële diensten	5	2	2	2	4	3	3	3
Zakelijke diensten	15	20	23	24	11	11	13	15
Openbaar bestuur	1	1	0	0	8	8	9	6
Onderwijs	4	3	3	3	9	9	9	6
Zorg	5	5	6	6	14	17	18	15
Overige diensten	7	8	9	10	3	3	3	5
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Provincie Overijssel, 2009

Regio Kop van Overijssel

De economie in de Kop van Overijssel wordt gedomineerd door de industrie (vooral textiel&kleding en transportmiddelen) en de bouw. Deze sectoren omvatten samen 36% van de werkgelegenheid. Daarnaast zijn detailhandel en zorg belangrijke sectoren. In vergelijking met Nederland als geheel heeft ook de landbouw nog een sterke positie.

Opmerkelijk is het belang van de tapijtindustrie in de regio. In 2008 kent Overijssel 32 vestigingen, met in totaal 1450 arbeidsplaatsen, in de tapijtindustrie. Hiervan staan 29 vestigingen (1400 arbeidsplaatsen) in de gemeente Zwartewaterland (25 vestigingen in Genemuiden en 4 vestigingen in Hasselt). Het aandeel van de tapijtindustrie in de lokale werkgelegenheid is eveneens relatief groot:

Figuur: 1.4: Aandeel werkgelegenheid van de tapijtindustrie t.o.v. de totale werkgelegenheid in 2008

Aandeel werkgelegenheid tapijtindustrie t.o.v. totale werkgelegenheid (%)	
	2008
Nederland	0,4
Overijssel	2,7
Zwartewaterland	12,9

Bron: Provincie Overijssel, 2009

De regionale economie is gevoelig voor ontwikkelingen in vooral de tapijtindustrie. Netwerkdichtheid en samenwerking tussen de bedrijven is minder groot dan in andere delen van de provincie. De regio heeft enkele sterke toeristische en recreatieve troeven, maar toch is het aandeel van deze sector in de economie zeer beperkt. Voor kennisontwikkeling en onderwijs wordt voornamelijk gebruik gemaakt van instituten buiten de eigen regio.

Innovatie in de industrie of landbouw geschiedt binnen bepaalde bedrijven, maar er is geen duidelijke samenwerking tussen bedrijven onderling, met kennisinstellingen of overheden om dit verder te stimuleren. Aan de andere kant is de kracht van de regio dat bestaande sterke punten niet snel overboord gezet zullen worden.

Demografische ontwikkeling is net als in de andere regio's van Overijssel op termijn een probleem; zowel qua omvang van de werkende bevolking als de benodigde inzet voor de zorg voor ouderen in de toekomst.

De Kop van Overijssel in de scenario's van Trendbureau Overijssel

Enkele onderwerpen/thema's spelen in alle scenario's een rol:

- De **industrie (tapijtsector) en landbouw** zijn ook in de scenario's de dominante sectoren
- De vele kleine(re) MKB-bedrijven zijn individueel vaak te klein om grotere activiteiten of opdrachten aan te nemen. Coördinatie (van de overheid) kan zinvol om **krachten van bedrijven in de regio te bundelen**.
- Vinden van juiste **balans tussen landschappelijke (recreatieve) waarden en kwaliteit met de ontwikkeling van de landbouw**. Bijvoorkeur gaan deze samen.
- Innovatie gericht op **kwaliteit** van productie en diensten in de regio in plaats van kwantiteit
- Aandeel **zorg** in economie zal stijgen door demografische ontwikkeling: hoe gaan we dit vormgeven in termen van personeel, opleiding en inrichting omgeving?
- We staan op de vooravond van de **omslag van een kwantiteitseconomie naar een kwaliteitseconomie**.

Kansen en bedreigingen uit de scenario's

Onderstaande citaten komen uit de gesprekken en workshops met vertegenwoordigers uit de regio:

Opmerkingen bij scenario Global Niches:

"Innovatie in landbouw en industrie behoeft niet enkel te leiden tot grotere volumina maar kan ook gericht zijn op versterking van kwaliteit."

"Niches in de regio zijn zeer klein. Het kan beter zijn een icoon aan te trekken (bijvoorbeeld een vooraanstaande wetenschapper) die vanuit de regio opereert en als boegbeeld en trekker fungeert."

"Haak voor wereldwijd toerisme aan bij promotie en positionering van de Randstad."

Opmerkingen bij scenario Made in Overijssel:

"Inhalen op andere gebieden wordt moeilijk; maak sterker wat nu al sterk is. We zijn zeker een aantrekkelijke regio om te wonen. Kies daarom voor onderscheidende, hoog kwalitatieve woonwijken in plaats van voor middelmaat."

"Steek geld in ontsluiting van kennis en het op een hoger niveau brengen van scholing in plaats van te investeren in nieuwe fysieke infrastructuur."

"Koester je onderhoudskennis en functie. Nieuwbouw of uitvindingen krijgen alle glorie, maar niemand heeft ooit een trofee gehad voor goed onderhoud."

Sectorstructuur Noordwest Overijssel										
cijfers zijn %	Vestigingen			Groei	Nederland	Werkgelegenheid			Groei	Nederland
	1998	2003	2008	1998-2008	2008	1998	2003	2008	1998-2008	2008
Landbouw	27	21	18	-16	8	10	8	7	-13	3
Industrie	8	8	7	11	5	26	26	23	11	12
Bouw	9	11	13	93	11	13	12	13	16	6
Transport	4	4	3	-5	3	5	5	5	17	6
Handel	24	25	26	35	23					
Groothandel						5	5	6	55	7
Detailhandel						12	12	12	26	11
Horeca	7	7	6	12	5	5	5	5	25	4
Financiële diensten	2	2	1	-3	2	2	2	3	54	3
Zakelijke diensten	8	11	14	108	24	4	5	6	115	15
Openbaar bestuur	0	0	0	-55	0	5	3	3	-35	6
Onderwijs	3	2	2	-2	3	4	4	4	29	6
Zorg	3	3	4	54	6	7	10	11	94	15
Overige diensten	6	6	7	59	10	2	3	3	42	5
Totaal	100	100	100	27	100	100	100	100	24	100

Bron: Provincie Overijssel, 2009

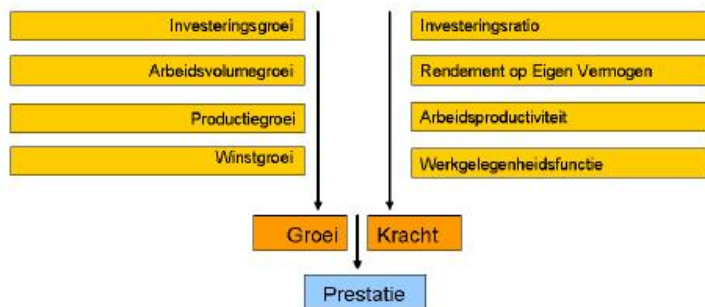

Economische groei, kracht en prestatie

Trendbureau Overijssel heeft de Rabobank in 2009 gevraagd om een schets te maken van de regionale economie. Het volledige document (*Economische Schets Trendverkenning Overijssel*) is op de website www.trendbureauoverijssel.nl te vinden. Hier vindt u een korte samenvatting van de belangrijkste conclusies van de verschillende regio's. Allereerst een korte uitleg van de verschillende gradometers die de Rabobank hanteert, oftewel van de 'economische thermometer':

1. Uitleg Regionaal-Economische Thermometer

De Regionaal-Economische Thermometer (RET) meet de economische prestaties van Nederlandse regio's en vergelijkt deze met het Nederlandse gemiddelde. De prestaties worden gemeten aan de hand van acht variabelen. Deze acht variabelen zijn ondergebracht bij twee indicatoren: 'economische groei' en 'economische kracht'. Economische groei geeft een indicatie van de ontwikkeling en heeft vooral conjuncturele kenmerken. Economische kracht zegt iets over de gezondheid van het bedrijfsleven en is vooral structureel van aard. Samen vormen zij de score voor de 'economische prestatie'. In de onderstaande figuur wordt de opbouw van het model weergegeven.

De economische prestatie van een regio waarderen we met een rapportcijfer. Voor elke variabele zetten we de gemiddelde waarde in Nederland op een zes. Stel dat de gemiddelde winstgroei in Nederland 10 procent bedraagt, dan krijgt een regio met een gemiddelde winstgroei van 10 procent een waardering van een zes. Op het moment dat het cijfer boven de zes ligt, betekent dit dat de regio een hogere winstgroei heeft gekend. Een waardering met een cijfer onder de zes duidt op een minder dan gemiddelde score en wordt daarom als onvoldoende beoordeeld.¹ Het rapportcijfer voor 'economische groei' en 'economische kracht' is het ongewogen gemiddelde van de rapportcijfers voor respectievelijk de vier groei- en de vier krachtvariabelen. Het rapportcijfer voor de economische prestatie is het ongewogen gemiddelde van de cijfers voor groei en kracht.

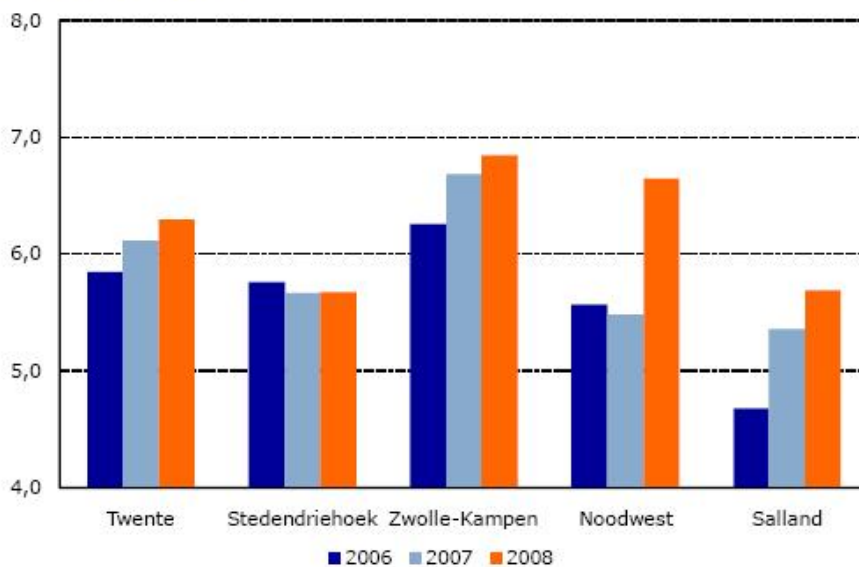
De rapportcijfers zijn berekend op basis van verschillende bronnen. Dit zijn onder andere de MKB-database en de Monitor Bedrijfsactiviteit van de Rabobank, de financiële jaarrekeningen van het CBS en de werkgelegenheidscijfers uit het zogenoemde LISA-bestand (Landelijk Informatie Systeem Arbeidsorganisaties).

In 2006 is het model vernieuwd, waardoor een trendbreuk is ontstaan in de cijferreeks.

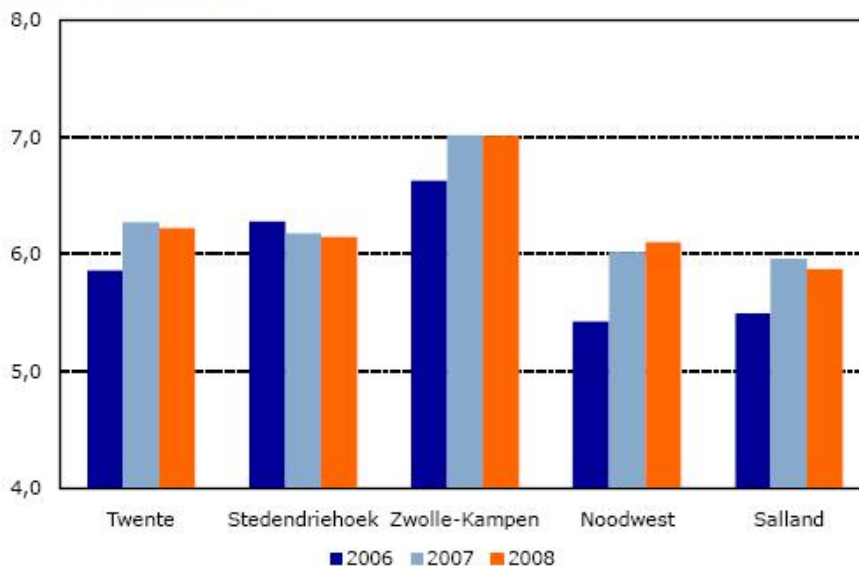

In onderstaande grafieken zijn de score's per regio op economische groei, kracht en prestatie weergegeven:

Economische groei

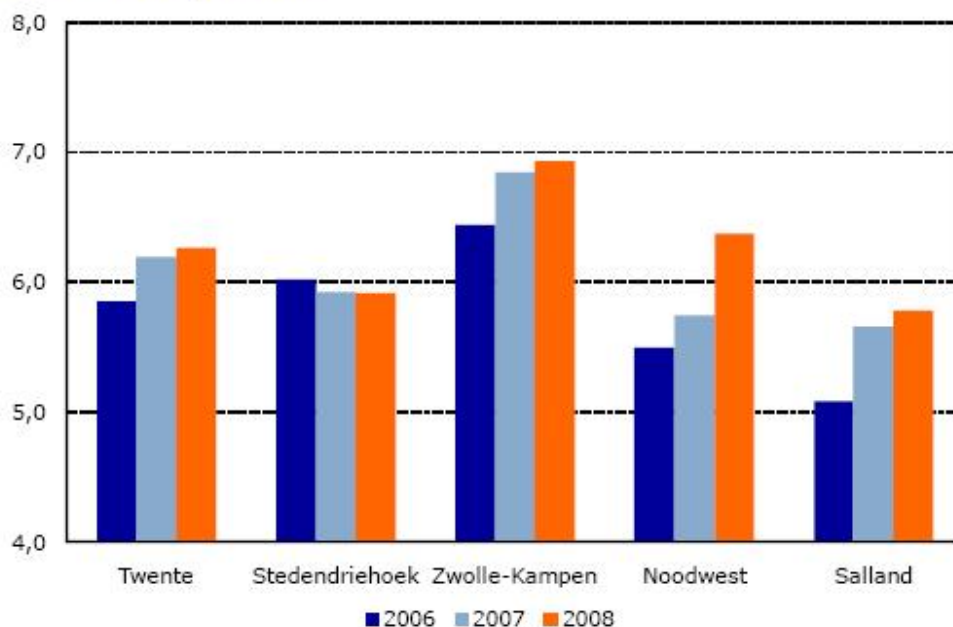

Economische kracht

Economische prestatie

Samenvattend kan gesteld worden dat de regio Zwolle-Kampen het beste scoort, met goede cijfers voor zowel economische groei, kracht als prestatie. Er is sprake van een stijgende economische prestatie in Zwolle-Kampen Salland scoort het laagst met alleen onvoldoendes, maar kent wel een stijgende lijn. Twente heeft een voldoende op alle drie de punten en heeft een stijgende economische prestatie. De Stedendriehoek scoort voldoende voor economische kracht, maar onvoldoende voor economische groei en prestatie. Hoewel er dus een stabiele, structurele basis is van het bedrijfsleven in de Stedendriehoek zijn de ontwikkelingen en conjuncturele kenmerken zwak. De Stedendriehoek scoort overigens gemiddeld voor Nederland op het gebied van economische prestatie. Noordwest-Overijssel scoort voldoende op alledrie de gebieden en kent een forse stijging van economische groei, er is dus sprake van positieve ontwikkelingen en conjunctuur.